Azért is neveztetik Hunczryk ezen tartomány, a ki magyarul ezt teszi: vissza, vissza, Hun. Mert, a midőn visszaverték szegínyeket, azt kiáltották nekik: Hunczryk, Hunczryk. Míg most is vannak derík nagyságos urak itten, kik Hunnoknak hivattatnak s nem is tagadják, hogy nem az Hunok maradéki, sőt még gyönyörködnek ezzel, hogy abból az mi régi híres nevezetes s vitéz magyar nemzetségünkből valók. Magamot is enyihányszor böcsületesen tartottak, most is csak természet szerint kitetszik belőlök, hogy bizony magyar nemzetből valók.«

Az okmánytár ötödik kötetének utolsó levelét Rákóczi 1707-ik év utolsó napján irta Károlyihoz. A következő évben a fejedelem maga is Károlyba utazik, a Károlyiak várkastélya lesz fejedelmi székhelye; febr. 1-én érkezik meg s itt tölt huszonkét napot tanácskozás, vadászat s mulatozás közepett. Itt és ekkor nevezte ki az erdélyi statusok hadainak élére »commendérozó főgeneralisnak« Károlyi Sándort is. Ez időből tudatta a már nagyobb lánynyá serdült Károlyi Klára nagyanyjával, hogy Rákóczival lejtette a tánczot. Károlyi Sándornak ezután mind inkább vezető szerep jut a Rákóczi mozgalomban, az események is változatossabbak lesznek s végül a szatmári békekötésben övé a döntő szerep. E körülmények miatt a rendkivül érdekes és változatos tartalmú ötödik kötet után még nagyobb érdeklődéssel és várakozással tekintünk a folytatás: a hatodik kötet elé! D. L.

Középiskoláink története.

VI.

A gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium történetét Csiky Miklós tanár irta meg. Ez iskolát a jezsuiták látták el a multban tanárokkal s története szorosan összefügg a rendével; a rendet ért viszontagságok az ő viszontagságai is. Kevés az, a mit az iskola történetéről szerző kinyomozhatott s természetesnek tünik föl, hogy a minduntalan támadt hézagot a rend történetével igyekszik pótolni. 1579. okt. 1-éről, a mikor t. i. a meghivott jezsuiták megérkeztek Erdélybe, keltezi szerzőnk az iskola kezdetét. A rend kiüzésével (1589) az iskola is megszünt egy időre; de hat év mulva az elüzöttek visszatérnek, hogy három év mulva és azután még sokszor kimenjenek. Néha ugyan egynehány megmerte tenni, hogy álnév alatt, világi papi ruhában benmaradt. Az iskola főpártfogói a Báthoryak, I. Lipót és Apor István voltak; első igazgatója Leleszi János (1579—1586.) volt. Az iskola történetéből csak kevés általánosabb érdekü mozzanat emelkedik ki. A rendnek általánosan ismert tanítási

systemáját itt is változatlanul életbe léptették. Miként a többi iskolákban, ők is latin nyelven tanítanak, latin nyelven beszélés s a classicus irodalom szellemébe behatolás a tanítás végczélja; fontosnak tartják, hogy a tanulók ambitióját versenyzés által fölköltsék s fokozzák; itt is játszattak szindarabokat, de azokból egy példány sem maradt meg az iskola levéltárában. Nevezetes adat, hogy a Hóra-lázadás hatása a tanulók számát felényire leszállította (1783. 121, 1784. 63 tanuló), s hogy a tanulók szülei rovatába több helyütt az van bejegyezve: »Megöletett a Hóra-féle lázadásban«. A rend gyakorlati felfogásának élénk bizonysága az, hogy egyízben (1803) nincs iskola, mert a tanulókat földmunkához, máskor pedig tégla- és gerendahordásra használják fel.

Szintén jezsuiták látták el a *lőcsei kath. gymnasiumot*, melynek történetét Halász László irta meg. Rendszeres történet ez, nem úgy mint a Csiky Miklósé, közös tulajdonságuk, hogy a régibb korból ennek szerzője sem rendelkezik sok adattal. Sorra veszi az iskola keletkezését, jellegét, azután közli rektorainak, conrectorainak, collegáinak névsorát, a gymnasium tanítási tervét, rendtartását stb. A legelső adat az iskoláról 1466-ból való, ez évben dicsekszik Steinmetzer György építőmester Bártfa város tanácsának, hogy Lőcsén »szép iskolát« épített, 1513-ban pedig a város előljárósága egyezségre lép a lőcsei plébánossal, hogy a tanulók a templomban esténként énekeljenek. A reformátio előtti időből leghiresebb rektora volt az iskolának az angliai menekült Coxe Lénárd, kit a város 1520-ban választott meg e mintegy két évig viselt tisztségre. 1544-ben már lutheránus az iskola rektora s lutheránus szellemü maga az iskola is egész 1672-ig, a mikor a jezsuiták foglalják el. A protestáns gymnasium Trotzendorf Bálint goldbergi iskolájának mintájára szervezkedett, s e hirneves paedagogusnak máig fennmaradt egy levele a városi levéltárban, melyet 1551-ben a városi tanácshoz intézett. Ugyancsak fennmaradt az 1589-iki tanrend, az 1626-iki iskolai rendtartás, melyeket Halász röviden ismertet, az 1670-ik évi Rőser Jakab-féle tanrend, melyet azért nem ismertet, mert két év mulva a gymnasium úgy is külerőszak által lett beszüntetve. Efelől ugyan bátran közölhette volna, ez által alig veszít valamit e tanrend érdekességéből. A gymnasiumnak fő jóltevője Thurzó Elek volt, a ki végrendeletében (meghalt 1543 jan. 25-én) a szegény tanulókról is megemlékezett. Midőn a jezsuiták a protestánsok örökébe helyezkedtek, tanár, iskola, minden volt, csak tanítvány volt kevés, úgy hogy még a foglalás után még sokáig panaszkodnak: »Tota die recreatio, quia in scholis paucissimi discipuli comparuerunt«; a következő

évben ismét: »Hodie inceperunt magistri docere, sed admodum paucos discipulos«! Javult az állapot, midőn a Széchenyi György esztergomi érsek által alapított convictusban ingyenellátásban részesültek a tanulók.

A jezsuitarend feloszlatása után egyideig a minoriták, majd a premontreiek látták el a gymnasiumot tanárral, 1851-ben cseh tanárok lepték el s végre 1861-ben kapta az ezektől megtisztított gymnasium mai (kir. kath.) jellegét.

Halász monographiájának kiváló becset ad az a körülmény, hogy belőle az iskola multján kívül a lőcsei városi levéltár gazdagságáról is értesülünk. Több képmelléklet (*Lőcse, a kir. főgymnasium belső épülete, utczai épülete, a főgymnasiumi épületek látóképe, a főgymnasiumi templom*) és hasonmás (*iskolai névsorok czímlapjai*) diszíti a 250 lapra terjedő kötetet.

A *nagyváradi kir. kath. gymnasium* történetét *Cséplő Péter* irta meg. Akkortájt, a midőn részenként az iskolai értesítőben megjelent, e folyóirat 1895. és 1896-ik évfolyama ismertette, ezért itt csak felemlítjük, hogy szerző az ott közölt részeket egy 275 lapra terjedő kötetben különlenyomatban is kiadta.

Rövid története van az *aradi királyi főgymnasiumnak*, bármint igyekezett is monographusa *Himpfner Béla* igazgató, hogy minden adatot összegyűjtsön, a mi történeti vagy paedagogiai szempontból többé-kevésbbé érdekesnek látszott. Nincs nagy multja az intézetnek, alig másfél századra tekinthet vissza és e rövid mult emlékeit sem őrizték meg eléggé; így az iskola első husz évéről hiányzik a névkönyv, az »album studiosorum« és a legrégibb kimutatások az 1765-ik évvel kezdődnek. 1745. nov. 18-án nyitották meg a minoriták a gymnasium első osztályát s később fokozatosan a többi osztályokat egészen a rhetorikai osztályig. Némi megszakítással vezetésük alatt állott és fejlődött az intézet 1874-ig, a mikor megváltak az ujjá szervezett főgymnasiumtól. Az új latin iskolába mindjárt kezdetben tömegesen tódulnak a tanulók s ezek sorában nemcsak Szegedről, Nagyváradról, Nyitrából, Pozsonyból, hanem Svájczból, Cseh- és Morvaországból idevándorolt deákokra is akadunk. Nem gátolta az intézet fejlődését a szomszéd Szent-Annán pár év mulva alapított Bibics-féle piarista gymnasium concurrentiája sem, melynek különösen nagyszerű convictusa vonzotta a tanulókat. Az iskola történetéhez adott függelék külön közli a fontosabb okmányokat; külön kimutatást ad a tanárokról, a tanárok irodalmi működéséről stb. s végül egészen külön rész, melyet *Kara Győző* írt meg, beszéli

el a Bibics-alap viszontagságos történetét, melyet ujabban az intézet ujjászervezésére fordítottak. A különféle s máskülönben nem érdektelen függelékekkel terjedelmessé nőtt kötetet több kép (*Az aradi gymnasium épülete 1800—1873.; az aradi lyceum épülete; Bibicsné-Tomján Margit*) diszíti.

Az *egri, székesfehérvári, pécsi* és *bajai cziszterczita gymnasiumok* története a hazafias rendnek Békefi Remig által szerkesztett páratlan díszes kiállításu millennaris emlékkönyvében jelent meg. Szerencsés gondolat volt, hogy így egybegyűjtötték s együtt kiadták e monographiákat és sajnálni lehet, hogy példáját a többi rendek: piaristák, premontreiek stb. nem követték. Ez Emlékkönyvet megjelenésekor e folyóirat is érdeme szerint méltatta (1896. évfolyam 148—152. lap), e körülmény miatt itt most csak annak felemlítésére szorítkozunk, hogy e monographiák az illető iskola értesítőjében és különlenyomatban is megjelentek, s hogy egynémelyik (mint *Werner Adolftól* a székesfehérvári gymnasium története) részletekbe menő bővítésekkel s külön függelékekkel van ellátva, melyeket az Emlékkönyvbe nem lehetett fölvenni anélkül, hogy annak symmetriája vagy pedig rendszere csorbát ne szenvedett volna.

Dézsi L.